

LORD SALİSBURY'NİN OSMANLI İMPARATORLUĞUNU TAKSİM PLÂNI

Dr. BEKİR SITKI BAYKAL

Tarih Profesörü

26 temmuz 1895 de Rosebery'nin yerine iktidar mevkiine geçen İngiliz Başvekili ve Hariciye Nazırı Lord Salisbury, 15 Ağustos 1895 günü Lordlar Kamarasında söylediği bir nutukta Osmanlı İmparatorluğunun durumuna temas ederek Hükümetinin Türkiye'ye karşı eski kabinesinin siyasetini takip etmekte devam edeceğini; Rus ve Fransız Hükümetlerinden bu hususta azamî anlayış zihniyeti ve müzaheret görülmekte olduğunu ve bunların sonuna kadar işbirliği yapmak isteğinde oldukları hakkında teminat aldığını belirttiikten sonra şu dikkate değer düşüncelerini açığa vurmuştur':

"Bütün bunlara rağmen Osmanlı Hükümetinden istenen reformların tatbik edileceğine dair henüz bir garanti elde edilememiştir. Padişahın takip ettiği yolun bizce ne tutulur ve ne de makul tarafı vardır. Bu yol, tehir etmek ve özür dilemek yoludur. Böylece. II. Abdülhamid meseleyi daima sürüncemede bırakıyorsa bunun sebebi, Türk Hükümetinin hareket hattına esas edindiği yanlış bir kanaattir: Anlaşıldığına göre Babiâlinin tek ve biricik endişesi, sırf görünüşten ibaret olan memleket istiklâlini tehlikeye düşürecek bir harekete sürüklenmiş olmaktır. Bu asıl bir duygudur, ve hepimiz buna iştirak edebilirdik. Ancak, Avrupa Devletleri hukukuna kaydedilmiş, Paris ve Berlin Muahedelerile teminat altına alınmış olmasına rağmen Türkiye'nin istiklâli, tamamiyle hususî mahiyette bir istiklâldir. Bu öyle bir istiklâldir ki, öteki devletlerin buna dokunmalarına ve bunu muhafaza etmeleri hususunda uyuşmaları esasına dayanır. İtiraf edeyim, şimdiki durumun daha ne kadar devam edebileceği hakkında bugün beslediğim şüphe, yirmi yıl öncekinden daha fazladır. Eğer nesiller boyunca hiç kesilmeden Osmanlı Devletinin başka başka yerlerinde feryad ve figânlar yükselirse, kanaatıma göre Padişah şunu muhakkak sayabilir ki Avrupa, Babiâlinin kendisinden istediği yardım dileklerinden ergeç bezecek ve Türk Devletine verilen sunî kuvvetin foyası açığa çıkacaktır. Hareket hattının son derece tehlikeli olduğunu Türk Hükümetine izah etmeğe ciddî olarak gayret sarfettim. Fakat bir yandan da bu vesile ile Osmanlı İmparatorluğunun ayakta durmasını hepsinden fazla İngiliz Hükümetinin arzu etmekte olduğunu izah etmeğe çalıştım¹.,,

¹ Schulthess Europäischer Geschichtskalender, Bd. 36, 1895, s. 243

Lord Salisbury'yi Osmanlı Devleti hakkında beslediği kötü fikirleri açıklayan ve bütün dünyaca hayret ve heyecanla karşılanan bu nutkunu söylemeğe sevkeden âmîl, o esnada Osmanlı Devletinin başına musallat kesilen gaileler bunların içinde bilhassa ermeni meselesi idi;

1890 yıllarında büsbütün alevlenen ermeni meselesi, Türkiye için o anda çıkmış yeni bir gaile değildi. Osmanlı Devletinin bütün hristiyan tabaaları gibi ermeniler de XIX. yüzyılda İmparatorluğun gövdesinden ayrılarak müstakil bir devlet teşkil etmek sevdasına düşmüşlerdi. Daha 1860 tarihinde Ermeniler kendilerine hususî ve muhtar bir varlık sağlamak için Babiâli nezdinde teşebbüste bulunmuşlar, ve 1863 de bunu elde etmeğe muvaffak ta olmuşlardı. Böylece Katholikos denen dinî reisin yanında Ermenilerin 400 azadan ibaret bir millî meclisi teşkil olundu, bu meclisin seçtiği iki idarî komite, Katholikos'un yanına verildi².

Bandan sonraki yıllarda Ermeniler, 'tamamiyle muhtar bir idare elde etmek için hiç durmadan çalışmışlardır. Hattâ 1877-78 Osmanlı-Rus Harbînde Ruslar lehinde gösteriler yapmağa cesaret edecek kadar ileri gitmişler ve bu yüzden Müslüman halkın nefret ve düşmanlıklarını kazanarak bazı uygunsuz hadiselerin çıkmasına sebebiyet vermişlerdi. Esasen Ermeniler ne istediklerini hakkiyle bilir vaziyette de değillerdi. Müstakil bir Ermenistan kurulmasını istedikleri topraklarda bile ahalinin çoğunu Müslüman ve Türk unsurları teşkil etmekte idi³.

Berlin muahedesinden sonra Ermenilerin en çok oturdukları ve müstakil bir Ermenistan kurmak hülyasını besledikleri topraklar, Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve İran Devletlerinin elinde bulunmakta idi. Bütün bu yerlerdeki Ermenilerin sayısı iki milyondan da azdı. Bunun da bir milyondan fazlası Rusyada, aşağı yukarı 800000 kadarı, 160000 i İstanbulda olmak üzere, Osmanlı Devleti içinde ve 100000 kadarı Iranda oturuyorlardı⁴.

Osmanlı sınırları içinde oturan Ermeniler, bütün memlekete serpilmiş olup hiçbir yerde ahalinin çoğunluğunu teşkil etmiyorlardı. Bu nokta çok önemli ve üzerinde durulacak bir hakikattir, çünkü Ermenistan diye hayallerde görünen bir devletin nerede kurulabileceğini kimse kestiremiyor. Hattâ Osmanlı İmparatorluğunu parçalayıp mirasından arslan payını almaktan ibaret olan Çarlık Rusyası siyasetinin en sadık hizmetkârlarından biri olduğuna asla şüphe götürmeyen Rus Devlet adamı Prens Lobanof bile gerçi Ermenileri tanıdığını fakat Ermenistan diye bir şey tanımadığını söylüyordu⁵.

² Jorgo, Geschichte des Osmanischen Reiches, Bd. V, s. 606.

³ Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1870-1914, Bd. 9 s. 202 (= G. P.)

⁴ Hugo Preller, Salisbury und die türkische Frage im Jahre 1895, s. 26.

⁵ Livre Bleu, 1896, I. P. 16.: Les Armeniens, en somme, sont rependus dans tous les pays, ou plutot dans le monde entier; mais il n'existe pas, à vrais dire, un coin que l'on puisse appeler Armenie.

1878 Berlin Muahedesinin 61. maddesiyle Osmanlı Hükümeti, memleket içinde yaşamakta olan Ermenilerin durumlarını düzeltmek için bir takım ıslâhat yapmak mükellefiyetini üzerine almıştı. Babiâli ise bu işi okadar ciddî tutmadığından, sonraki yıllarda Ermeniler daha büyük bir sabırsızlık ve gayretle istiklâl sevdalarının arkasından koşmağa başladılar. 1880 yıllarının sonlarına doğru Avrupa'da ve hususî olarak İngiltere'de millî Ermeni teşekküllerinin vücuda getirildiğini görüyoruz. Bunlar neşriyat ve propaganda yolu ile Avrupalıları kendi dâvaları için kazanmağa uğraşmakta, Avrupalıların dikkat nazarlarını kendi üzerlerine çekmek ve merhamet duygularını tahrik için her fırsattan faydalanmaktadırlar. Bütün Avrupa devletleri arasında Ermeni davasını en ziyade benimsemiş olan devlet İngiltere olmuştur. Bunun sebeplerini toplamak mümkündür:

1- Siyasî hâkimiyet gayreti. İngiltere'nin Hindistan'a giden en kısa yolu elinde tutmak, ötedenberi siyasetinin esas hedeflerinden biri olarak saymakta olduğunu biliyoruz. Bu maksatla İngiltere, Mısır'a yerleşmek için uygun bir fırsat kollamakta idi. Birkaç yıl önce bu emeline nail olduktan sonra İngilizler, Mısır meselesini kurcalayıp bu memleketin mukavele gereğince tayin olunan zamanda Britanyalılar tarafından boşaltılmasını istemesi için, Padişahı daimî bir baskı altında tutmak yolunu tuttular. İşte Berlin Muahedesiyile kararlaştırılan Ermeni ıslâhatı meselesi, bu daimî baskı için güzel bir vesile teşkil ediyordu.

2— İkinci sebebi, medenî ve insanî gayret diye vasıflandırmak mümkündür. İngiliz liberalleri, Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan hıristiyanlara eskidenberi sempati göstermekten geri durmamışlardı. Vadedilen reformları tatbik etmek işinde Babiâli çekingen davranınca İngiliz Hükümeti, Berlin Muahedesini ileri sürerek bir çok defalar Osmanlı Hükümeti nezdinde Ermeniler lehinde teşebbüslerde bulunmuştu; 1881 Temmuzunda, aynı yılın sonbaharında, 1883 Mayısında ve 1886 Ağustosunda.⁶ Fakat bütün bu baskılar sonucunda İngiltere, Ermenileri hiç olmazsa şimdilik memnun edebilecek birşey bile elde etmeğe muvaffak olamamıştı. Bunun üzerine daha önce yalnız doğu vilâyetlerimizde karışıklıklar çıkarmış olan Ermeniler, 27 Temmuz 1890 tarihinde bizzat Devlet Merkezinde, yani İstanbul'da ayaklanmağa yeltendiler. Bu ayaklanmanın Londra'daki komite tarafından tertip edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁷ Bu olay üzerine yalnız İngiltere değil, Avrupanın başka devletlerinin de müdahalesine yol açtı. İşte müteakip yıllarda sık sık tekrarlanan⁸ bu gibi Ermeni ayaklanmalarında⁹ Avrupa devletlerinin müşterek olarak

⁶ G. P, Bd. IX, s. 189.

⁷ G. P, Bd. IX, s. 194, 209, 221.

⁸ 1890 yıllarının ortalarında Ermeni karışıklıkları en had safhasına girmiş bulunuyordu, Türkiye'nin bir çok yerlerinde kanlı hadiseler vukua gelmiştir.

⁹ Çok mudil olan bu karışıklıkların ve' bu yüzden çıkan meseleler üzerinde büyük devletler arasında ve bunlarla Babiâli arasında yapılan müzakerelerin teferruatına girişmek burada mümkün değildir.

ve bunlar içinde bilhassa İngiltere, Fransa ve Rusya'nın elbirliği ederek Babiâliye karşı cephe aldıklarını görüyoruz. Bu devletlerin inüdahaleleri, her zaman sırf Ermeniler lehinde girişilen hareketler şeklinde tecelli etmiyor, tersine olarak kendi hususî emelleri de bunlara karışıyordu. Ermeni meselesi yüzünden Türkiyede birbirinin karşısına çıkan devletler, esas itibarile İngiltere ve Rusya olmuşlardır. İngilterenin Ermeni meselesi karşısındaki durumu her zaman aynı olmayıp iktidar mevkiindeki kabine liberal veya muhafazakâr olduğuna göre ayrı ayrı olmuştur. Liberal Kabine Ermeni meselesinde Babiâliye baskı yaparken daha ziyade insanî âmillerin etkisi altındadır. Buna karşılık muhafazakâr kabine., prensipleriyle ilgili sebepler yüzünden Osmanlı Devletinin iç işlerine o kadar çok karışmak taraftan olmamakla beraber iktidar mevkiinde tutunabilmek için bu gibi müdahalelere baş vurmağa bir bakımdan mecbur kalmaktadır. Çünkü Türkiye'deki Türklerden daha çok hıristiyanlara sempati besleyen İngiliz Liberalleri, Osmanlı İmparatorluğu içinde vukua gelmekte olan kanlı hadiselerle karşı hiçbir tedbir almak isteğinde olmadığını ileri sürerek muhafazakâr kabinenin aleyhinde efkârı umumiyeyi kışkırtmak, böylece gayet uygun vesileler buluyorlardı. İhtilâlcî Ermenilerin en kuvvetli dayanağı, Türk düşmanlığı ile ün almış Gladstone., idi ¹⁰.1892 Ağustosunda Hükümetin başına geçinceye kadar bu devlet adamı, Lord Salisbury'nin ikinci kabinesine karşı liberal muhalefetin lideri olarak başında bulunuyordu. Gladstone'nun Ermeni meselesi dolayısıyla İngiltere'de gösterdiği faaliyetin birinci derecede sebebi, iç siyaset bakımından olup Türk dostu sayılan Lord Salisbury kabinesine güçlükler çıkartmaktan ibarettir ¹¹.

Ermeni meselesinde Osmanlı Devleti işlerine müdahalelerinde İngiltere ve Rusya başka amaçlar gütmekte idiler. Gerçi, İngiltere ile Fransa ve Rusya arasında Ermeniler için Babiâliden müşterek olarak ıslâhat isteğinde bulunmak hususunda bir anlaşmaya varılmıştı ki buna 1894 tarihli (Ermeni Üçler itilâfi) adı verilmektedir,. Fakat İngiliz ve Rus menfaatları birbirine aykırı düştüğünden bu anlaşma hiçbir zaman fazla bir işbirliği alanına dökülemedi. İngiltere evvelâ muhtar bir Ermeni prensliği vücuda getirmek ister gibi görünmektedir. Hattâ 1893 İkteşrin başında İstanbul'da'ki İngiliz Sefiri Sir Clare Ford, Ermenilere bir " administration autonome» verilmesini II. Abdülhâmid'e tavsiye etti ¹². Şüphesiz Padişah, böyle bir teklifi bütün memleket içine serpilmiş bir vaziyette yaşamakta olan Ermeniler için bunun mümkün olamayacağına

¹⁰ G. P, Bd, IX, s. 194.

¹¹ H. Preller: Salisbury und die türkische Frage... s. 26 vs. yine bak: Berlin'deki İngiliz Sefiri Albay Svain'in İlkânun 1895 de Kaysere söyledikleri s «Der eigentliche Grund der Armenischen Wirren sei unzweifelhaft die aktion Gladstones unter der Agide Argylls und Westministers gewesen»: G» P, Bd. X. 525' L

¹² G.P.,Bd.IXs. 198

çağını ve Osmanlı Devletinin temelini baltalamak demek olacağını ileri sürerek, katiyetle reddetti. Buna karşılık muhtar bir Ermenistan'ın yaratılması Rusya tarafından asla istenmiyordu. Çünkü:

1 — Çar Hükümeti, böyle bir prensliği Osmanlı-Rus sınırında meydana getirilmiş ikinci bir Bulgaristan olarak sayıyor, ve bunun Rus genişlemesine ciddi bir engel olacağına endişe duyuyordu¹³.

2 — Osmanlı İmparatorluğu içindeki Ermenilerin böyle bir istiklâl kavuşmaları, Rusyadaki Ermenilerin de aynı misali takip etmek hevesine düşürebileceğinden Ruslar kuşkulandırmakta idiler.,

3 — İç siyaset bakımından ağır bir yük olan Ermeni meselesinin halledilmesi neticesi Osmanlı Devletinin mevkii kuvvetlenebilirdi. Halbuki Osmanlı Devletinin kuvvetlenmesi Çar Devletinin Ananevi siyasetine aykırı idi. Bu sebepten Rusya, İngilterenin Ermeniler lehine İslahat isteklerine Babiâli nezdinde sadece görünüşte müzaheret gösteriyordu. Hakikatte ise Osmanlı hükümetine gizli olarak Ermeni Öçler İtilâfına karşı inatla mukavemet etmeği tavsiye ediyordu. İşte Babiâlinin bu meselede gösterdiği ısrarı, esas itibariyle Rusya'nın takındığı bu tavırla izah edeceğiz. Bu suretle Rusya, Ermeniler lehinde en , fazla gayret gösteren İngilizlerin Türkiye'de nüfuzlarının artmasına, engel olmuş oluyordu. Bu ise Osmanlı mirasının sonradan yapılacak bir paylaşımında kendi lehinde kaydedilecek bir iş olacaktı, aynı zamanda Rusya, tuttuğu siyasetle Osmanlı İmparatorluğu içinde karışıklıkların hiçbir zaman sona ermemesini de elde etmiş olacaktı. Türkiye'ye karşı açıktan açığa kuvvet kullanmaktansa onu böylece içinden ve kendiliğinden yıkmayı tercih ediyordu. Bu sebepten Rusya, İstanbul'daki İngiliz sefirinin bütün isteklerine rağmen Babiâliye karşı zora başvurmayı, Padişahın otoritesini muhafaza etmek zarurî olduğunu ileri sürerek, kesin olarak reddediyordu¹⁴.

Haklı olarak Rusya, Abdülhamid'in şahsında memleketini en kolay, en çabuk bir şekilde uçuruma sürüklüyecek bir hükümdar görüyordu. 1890 yıllarının ortaları, Osmanlı İmparatorluğunun taksimi için Rusya bakımından hiç de uygun bir zaman değildi. Çünkü bu yıllarda Rusya uzak doğuda daha başka işlerle uğraşmak zorunda idi. Çar Devletinin bu zamanlarda her hangi bir mesele bahis; mevzuu olduğunda daima Osmanlı İmparatorluğunu olduğu şekilde muhafaza etmeğe çalışmasının asıl sebebini bunda aramak lâzımdır.

İngiliz-siyasetinden muhtar bir Ermenistan kurulması arzusu açıktan açığa anlaşılmaktadır. Bunun sebepleri şunlardır:

1 — Müstakil veya muhtar bir Ermenistan, Rusya'nın Akdenize doğru ilerlemesine bir sed teşkil edecektir. Bu sayede İngiltere, dünya hakimiyeti için bir endişesinden kurtulmuş olacaktı.

¹³ G. P, Bd. IX, s. 193, 195, 196.

¹⁴ G. P, Bd. IX, 236, 37..

2 — İngiltere Ermeni meselesini kesin olarak halletmek istegindedir. Bu takdirde Rus emellerine aykırı olarak Osmanlı İmparatorluğu içinde nihayet bir sükûn ve asayiş kurulmuş olacaktır, ve bunun için muhtar bir Ermenistanın yaradılmasını en iyi bir çıkar yol olarak teklifi etmektedir. Sonradan bunun mümkün olmadığını görünce İngiltere, hiç olmazsa Berlin muahedesiyle vâdolunan İslâhatın tatbik mevkiine konulması için şiddetle faaliyete geçiyor ve bu amacı elde etmek için tekrar tekrar bir filo harekete geçirmekten kaçınmıyor: Haziran 1895, İkinciteşrin 1895.

Fransaya gelince, bu meselede Paris Hükümeti tamamiyle Rusya ile işbirliği halindedir.

Babiâli, Avrupa devletlerinin İslahat isteklerine karşı, bunlar arasında anlaşmazlıktan faydalanarak, son derece bir ısrarla mukavemet etmekte ve asla tavizlerde bulunmak temayülünü göstermemektedir. En sonunda büyük devletler tam bir işbirliği halinde müttehit bir cephe ile hareket edecekler gibi göründükleri zaman II. Abdülhamid, dost hükümetlerden, Bilhassa Alman imparatorundan Londra'da kendi lehinde tavassutta bulunmasını rica ediyor¹⁵.

Babiâliden tatbik edilmesi istenilen reformları esas itibariyle şu üç noktada toplamak mümkündür:

1 — İstanbulda oturacak ve azasının yarısı müslüman ve yarısı hıristiyanlardan teşekkül edecek daimî bir kontrol komisyonunun kurulması. Bu komisyonun ödevi, Ermeniler hakkında tatbik olunacak ıslahata nezaret etmek olacaktır.

2 — Nahiye müdürlerinin seçimi, nahiye meclisleri tarafından yapılacak. Nahiye müdürlerini şimdiye kadar olduğu gibi Devlet tayin etmeyecek.

3 — Hıristiyanlar subay olarak jandarma sınıfında hizmet görebilecektir¹⁶.

Bu üç noktanın kabulü üzerinde Devletler ısrarla durmuşlardır. Uzun mukayeseden sonra Babiâli ancak büsbütün yalnız kaldığını görünce bu istekleri kabul etmek zorunda kalıyor.¹⁷

Böylece İstanbul'da 17 ilkteşrin 1895 de üç sefir ve Osmanlı Hükümeti tarafından kararlaştırılan bir anlaşma yapıldı. Ve 20 ilkteşrinde buna dair bir irade çıkarıldı¹⁸.

Fakat zorla kabul ettirilen bu reformlardan . sonra da memlekette Ermeni galesi dinmedi. Ertesi yıllarda gene birçok kanlı hadiseler çıktı. 1896 Ağustos sonunda İstanbul'da ayaklanan Ermenilerin şiddetle bastırılması, aylarca Avrupa basınına konu teşkil etti¹⁹.

¹⁵ G. P, Bd. IX. s. 199 vd.

¹⁶ P. Bd. X s. 49 vd.

¹⁷ G. P, Bd. X, s. 65.

¹⁸ Staatsarchiv, Bd. 58, s. 164 vd; G. P. Bd. X, s: 187 vd.

¹⁹ G. P, Bd. XII, s. 26.

Bütün bu olaylar okadar vahim karışıklıklara sebep oldu ki, Avrupa Devletlerinin sefirleri, kendilerini ve tabaalarını muhafaza etmek maksadıyla emniyeti sağlâmiyacıklarına kani olarak İkinci bir harp gemisi göndermek için hükümetlerine başvurular. Uzun müzakereden sonra Devletler, sefirlerinin istedikleri ikinci harp gemilerini göndermek için aralarında bir anlaşmaya vardılar²⁰.

Görülüyor ki Osmanlı İmparatorluğu müthiş bir karışıklık içinde yüzmekte ve Devletin mevcudiyeti gerçekten tehlikeye girmiş bulunmaktadır. Bu Ermeni meselesi Devletin başında biricik gaile olmayıp aynı zamanda Girit meselesi de en had safhasına girmiş bulunmaktadır. Her isyan çıkınca Padişah, kararlaştırılan reformların enerjik bir şekilde tatbik olunacağını vâdederek buhranı geçiştirmeye çalışmaktadır. Fakat ciddî surette tatbik olunca da bu ıslahat, memleketi nihaî bir sükûna kavuşturacak mahiyette değildir. Böylece Abdülhamid, kendi memleketinde nüfuzunu ve otoritesini duyurmaktan âciz kalmış gibi bir durum ortaya çıkmış bulunmaktadır. Her iki tarafa mensup bazı muhitlerce Padişahın tahtından indirilmesi bile mülâhaza edilmektedir,²¹

Fakat Padişah hal'edilse bile bunun, memleketin kurtuluşu için katî ve nihaî bir tedbir olabileceği pek şüphelidir. Şu halde, Osmanlı Devletininkiraz günü gelmiş miydi? Artık İmparatorluğun dağılması bu anda mukadder miydi?

İşte 1895 Temmuzunda İngiliz Başvekili Lord Salisbury, Almanya'nın Londra Büyük Elçisi von Hatzfeldt'e tamamiyle mahrem olarak "Türkiye'yi taksim plânını» açtığı zaman Osmanlı İmparatorluğunun çökme saatinin gerçekten pek yakın olduğu²² İngiliz Kıralıçesi tarafından Alman İmparatoru II. Wilhelm şerefine 5 Ağustos 1895 de Cowes'de verilen büyük bir ziyafetten sonra Lord Salisbury, Türkiye'nin taksimi meselesini tekrar bahis mevzuu etti. Osmanlı İmparatorluğunu taksim, etmenin harpsiz mümkün olamayacağını iyi bilen Alman diplomatları, Kayser Wilbelm'i bu İngiliz plânından haberdar etmişler, böyle bir işe girişmenin doğurabileceği büyük tehlikelere işaret ederek herhangi bir şekilde İngilizlere karşı bu plânı kabul eder gibi görünmemesi ve asla razı olmamağı hükümdara tavsiye - etmişlerdi. Kayser Wilhelm bu zihniyetle hareket ederek verdiği cevapta Başvekil Lord Salisbury'nin, Türkiye'nin artık yaşama kabiliyeti olmadığı fikrine iştirak etmedi, ve yapılacak ciddî ıslâhat ile Osmanlı İmparatorluğunu kuvvetlendirmenin mümkün olduğu kanaatında bulunduğunu anlattı. Dostça tavsiyelerle Padişah Abdülhamid'i

²⁰ G. P, Bd. X, s. 197.

²¹ G. P, Bd. X, s. 59 vd. s 190.

²² G. P, Bd. X, s. 10 vd., 40 vd.

fena memurların azline ve itimada değer kuvvetli şahsiyetleri onların yerine getirmeye ikna etmek lâzım geldiğini ileri sürdü.²³

Osmanlı İmparatorluğunun taksimi plânı üzerinde yapılan görüşmelerin önemi hakkında bizim bildiğimize göre en son olarak²⁴ Friedrich Meinicke ve Hugo Preller tarafından incelemeler yapılmıştır.

Meinicke'ye göre Kayser ve Holstein, Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğunu taksim plânının tatbik mevkiine konmasına engel olmuşlar ve böylece İngiliz, Alman ittifakının gerçekleşmesi için büyük bir fırsat kaçırmışlardır (s.49). Buna mukabil şimdiye kadar yayınlanmış olan vesikalara dayanarak Hugo Preller, Salisbury'nin aslında» Türkiye'yi taksim plânı" diye bir plân mevcut olmadığını büyük bir ihtimal olarak ileri sürmektedir (s.85 vd).

Hattâ, Preller'e göre, Türkiye'nin taksimi Lord Salisbury'nin işine gelmiyordu. Ancak İngiliz Başvekili Osmanlı İmparatorluğunun daha fazla yaşamakta devam edebileceğine inanmıyor, ve şimdi Ermeni meselesinden çıkan buhran halledilebilse bile günün birinde bu devletin taksimi zarurî olacağına kanî bulunuyordu. "Fakat bir defa çökerse bir harpten kaçınılmasına imkân yoktur,.,

Bu fikirlerden sonra Preller, mademki İngiliz Başvekili Osmanlı imparatorluğunun taksimini istemiyordu, şu halde neden dolayı hemen hemen bütün büyük devletlerle Türkiye'yi tasviye etmek için temaslara girişmiştir? sorusuna cevap vermektedir: Kraliçe onu tekrar hükümetin başına getirdiği zaman bu temaları yaparak taksim fikrinin tatbik kabiliyetini ve şümülünü incelemek Başvekilin Krallığa ve parlamento'ya karşı mesuliyet esasına dayanan bir vazifesi idi. Bu inceleme ödevini yapmıştır ve bunu büyük bir teenni ile yapmış olduğundan dolayı İngiltere ona borçlu olmalıdır²⁵.

Preller sözüne devam ederek: "İngiliz Başvekilinin Osmanlı mirası için çıkacak bir harbi göz önünde tutmağa ve bu ihtimal gerçekleştiği takdirde diğer devletlerin takınacakları vaziyet hakkında sarih bir fikre sahip bulunmağa mecburdu,., diyor.

Lord Salisbury'nin gerçekten bir taksim plânı yapmış olup oluması meselesi ve diğer hükümetler nezdinde bu dâvayı mahrem olarak ortaya atıp görüşmekten asıl maksadının ne olduğu, ancak Başvekilin bütün resmî vesikaları bilimsel incelemelere açıldıktan sonra hakkile anlaşılacaktır.

²³ G. P., Bd. X. s. 25 vd. Lord Salisbury ile Kayzer arasında yapılan konuşmanın tam bir metni elimizde bulunmaktadır. Eckardstein'in (Lebenserinneringen und politische Denfvürdigkeiten, Bd. I, s. 22, ff, II, s. 244, III, s. 12 ff.) de verdiği malûmat, Alman Hariciye Nezareti Vesikalarının (G. P.) yayınlanmasından sonra kıymetini kaybetmiştir.

²⁴ Friedrich Meinecke: Geschichte des deutsch - englischen Bundesproblems 1890-1901, 1927. Kapitel 3,

²⁵ Salisbury, Hugo Preller und die türkische Frage im Jahre 1895, 1930.

Demek oluyor ki, Hugo Praller, Lord Salisbury tarafından yapılan bu teşebbüslerin sadece bir yoklamadan ve öteki büyük devletlerin Türkiye'nin taksimini düşünüp düşünmediklerini tespit etmekten ibaret olduğu iddiasındadır. Vaktaki o, bu yoklamalardan menfi netice almıştır, taksim plânını da bir tarafa atmıştır. Fakat biz İngiliz Başvekilinin Osmanlı İmparatorluğunu taksim plânını ortaya atmakla bundan başka bir gaye daha güttüğünü sezmekteyiz:

Biliyoruz ki "İngiliz Hükümeti,, öteden beri Ermeni İslâhatı meselesine ilgilenmiş ve denebilir ki, bu reformların tatbik edilmesi için angaje olmuştu. Halbuki şimdiye kadarki tecrübeler, bu reformları kabul etmek hususunda II. Abdülhamid'in çok menfi davrandığını ve ıslâhat tatbik edilmesinde kendisi için hiçbir menfaat görmeyen Rusya'nın Padişahı mukavemet etmeğe teşvik ettiğini göstermişti. Sonra konservatif Salisbury Kabinesinin, bilhassa Ermeni meselesini iç siyaset için kuvvetli bir silâh olarak elde tutan liberal muhalefetle mütemadiyen mücadele etmek zorunda olduğunu daima göz Önünde tutmamız icap eder. Ermeni meşelerinde bir başarı kazancı elinde olduğu halde bu Liberallerin karşısına çıkmak, Lord Salisbury için gayet önemli bir iş idi. Fakat bu başarı, Padişahın inatçı mukavemeti ve Rusya'nın takındığı vaziyet neticesi olarak o âna kadar sağlanamamıştı. Şimdi ise belki de İngiliz Başvekili, taksim plânını ortaya atmakla öbür devletler üzerine kuvvetli bir baskı yapmak gayesini güdüyordu. İngiltere'nin diğer devletlerle Osmanlı mirası üzerinde müzakerelerde bulunduğunu görünce Rusya, bundan kuşkulanarak ihtimalki Padişahı mukavemete teşvik etmekten vaz geçecek ve reformların tatbikini ciddî olarak ele alacaktı. Aynı plân, Alman hükümeti üzerinde de aynı etkiyi yapacaktı. Salisbury'nin yukarıda bahsi geçen 15 Ağustos tarihli nutku²⁶ aynı zamanda uysallığa seyketmek amacile söylenmiş açık bir tehditten başka bir şey değildir²⁷.

Muhakkak ki, İngiliz başvekili, Osmanlı İmparatorluğunun taksim edilmesini, fırsat kaçırmak endişesiyle kıvranan Rusya'dan başka Almanya'nın da istemediğini gayet iyi biliyordu. Osmanlı İmparatorluğu memleketlerinde giriştiği iktisadî teşebbüsler dolayısıyla Almanya, bu İmparatorluğun dağılmadan bîr idare altında tutulmasıyla kendi menfaatinin en iyi bir şekilde korunmuş olacağına kanidir.

Lord Salisbury'nin diğer devletleri Babıâli nezdinde daha şiddetli bir surette Ermeni ıslâhatı lehinde hareket etmek maksadında muvaffak

²⁶ Es war seine in der Verantwortlichkeit vor Krone und Parlament begründete Pflicht, den Gedaaken hinsichtlich seiner Dnrchführbarkeit und Tragweite zuprfifen, als die Koniğın ihm die Staatsleitung wieder übertragen hatte. Dieser Pflicht der Prüfung hat er sich unterzogen und Enngland kann ihm danken, dass er mit grosster Vorsicht dabei verfuhr, Preller, s. 496.

²⁷ Bak: Schulthess Europäischer Geschichtskalender, 1895, s. 243, Gooch, s. 238. önemli parçaları: G. P, Bd. X, s. 32 haşiye.

olup olmadığı veya ne derecede muvaffak olduğu keyfiyeti ayrıca incelenmeğe muhtaç bir mesele olup, bunun burada yapılması mümkün değildir. Fakat şu noktaya işaret etmek gerektir ki, Salisbury yukarıda bahsi geçen 20 İkteşrin 1895 tarihli irade ile Ermeni ıslâhatını Osmanlı Hükümetine kabul ettirmek gibi cüzî bir muvaffakiyet kazandıktan sonra, "Taksim Plânını,, artık bir daha ağza almamıştır ki, bu da biraz önce söylediğimiz tahmini kuvvetlendirmektedir.²⁸

Eğer Hugo Preller, bundan Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu taksim plânı diye birşey mevcut olmadığını çıkarılabileceği kanaatında ise, kabul olunabilir ki. Başvekil böyle bir plân üzerinde diğer devletlerle müzakerelere girişmekle ortalığı velleveye vererek büyük devletleri İstanbul'da enerjik bir harekete sürüklemek ve Padişahı boyun eğmeğe mecbur etmek istemiştir.

Yukarıda da işaret etmiş olduğumuz gibi Lord Salisbury'nin böyle bir plân mevcut olup olmadığı veya bunu ortaya atmakla ne gibi bir gaye güttüğü meselesi, ancak Başvekilin resmî evraklarından istifade etmek imkânı hasıl olduğu zaman katî olarak çözülebilecektir.

En ziyade diploması tarihi için mühim olan cihet, böyle bir taksim plânının ortaya atılmış ve bunun, şimdiye kadar Osmanlı İmparatorluğunun tamamîyetinin muhafaza etmeği siyasetinin esaslarından biri sayan İngiltere tarafından yapılmış olmasıdır. Her tarafta büyük bir hayret ve heyecanla karşılanmış olan bu plânın diploması aleminde yarattığı endişe gerçi çabuk geçmiştir. Fakat İngiliz siyasetine bilhassâ son yıllardakarı karşı beslenen şüphe büsbütün artmıştır. Herkes kendi kendine şu sualleri sormaktadır: acaba İngiliz siyasetinde bütün cihan tarihini ilgilendirecek derecede esaslı bir dönüm noktası mı bahis mevzuudur? Şark meselesi artık zora başvurmak suretile hallolunmaktan başka bir çare kalmamış mıdır? Bunlar, sonraki yıllarda daha fazla artan Ermeni gaileleri ve yine aynı yıllarda daha fazla artan Ermeni gaileleri ve yine aynı yıllarda hâd bir safhaya girip nihayet Osmanlı-Yunan Harbi'ne müncer olan Girit buhranı esnasında bütün diplomatların kafalarını meşgul eden başlıca meseleler halinde yaşamıştır.

²⁸ G. P, X, s. 32 f.

²⁹ Bakî Hermann Oncken, Das Deutsche Reich und die Vorgeschichte des Weltkrieges, 1933, Bd, II, s. 431. Oncken'in burada verdiği önemli kaynak ve kendisinin bu husustaki fikri.